

Utjecaj bilingvizma na jezično-komunikacijski razvoj djeteta

Krsmanović, Karla

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:189:069928>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Teacher Education - FTERI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI

Karla Krsmanović

Utjecaj bilingvizma na jezično-komunikacijski razvoj djeteta

ZAVRŠNI RAD

Rijeka, 2024.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI
Preddiplomski sveučilišni studij Rani i predškolski odgoj i
obrazovanje

Utjecaj bilingvizma na jezično-komunikacijski razvoj djeteta
ZAVRŠNI RAD

Predmet: Kultura govorenja i pisanja

Mentor: prof. dr.sc. Marinko Lazzarich

Student: Karla Krsmanović

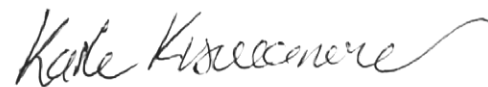
Matični broj: 0299015438

U Rijeci
lipanj, 2024.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

“Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da sam završni rad izradila samostalno, uz preporuke i savjetovanje s mentorom. U izradi rada pridržavala sam se Uputa za izradu završnog rada i poštivala odredbe Etičkog kodeksa za student/studentice Sveučilišta u Rijeci o akademskom poštenju”.

Vlastoručni potpis:

Handwritten signature in cursive script, reading "Katarina Kisečanec".

SAŽETAK

Znanstvena istraživanja potvrđuju da djeca usvajaju neki drugi jezik spontano ako su mu intenzivno izložena. Isto tako mogu prirodno i spontano ostvariti dvojezičnost u uvjetima drugog (ne i stranog jezika), uglavnom u dvojezičnim obiteljima. Učenje stranog jezika u vrtićkim uvjetima, tj. dvojezičnost pojedinca, djelomice se može postići primjerenim odgojnim pristupom, a nastaviti će se u školskoj dobi.

Ključne riječi: dječji vrtić, jezični razvoj, dvojezičnost, strani jezik

SUMMARY

Scientific research confirms that children acquire another language spontaneously if they are intensely exposed to it. Similarly, they can naturally and spontaneously achieve bilingualism in conditions of a second (but not foreign) language, mainly in bilingual families. Learning a foreign language in kindergarten conditions, i.e., individual bilingualism, can be partially achieved with an appropriate educational approach and will continue in school age.

Keywords: kindergarten, language development, bilingualism, foreign language

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. JEZIČNO – KOMUNIKACIJSKI RAZVOJ DJECE.....	2
2.1. Jezik.....	2
2.2. Komunikacija.....	3
2.3. Teorije jezičnog razvoja.....	4
3. GOVORNI RAZVOJ DJECE.....	6
3.1. Govor.....	6
3.2. Faze razvoja govora.....	7
3.2.1. <i>Pripremno pretfonemsko razdoblje.....</i>	8
3.2.2. <i>Razdoblje formiranja glasovnog govora.....</i>	9
3.2.3. <i>Razdoblje bogaćenja govora i vokabulara.....</i>	10
3.2.4. <i>Govor u školskom razdoblju.....</i>	11
4. BILINGVIZAM.....	12
4.1. Bilingvizam.....	12
4.2. Vrste dvojezičnosti.....	13
4.2.1. <i>Rana i kasna dvojezičnost.....</i>	14
4.2.2. <i>Simultana i sukcesivna dvojezičnost.....</i>	14
4.2.3. <i>Uravnotežena i neuravnotežena dvojezičnost.....</i>	14
4.2.4. <i>Aktivna i pasivna dvojezičnost.....</i>	15
4.2.5. <i>Horizontalna i vertikalna dvojezičnost.....</i>	15
4.2.6. <i>Prestižna ili elitna dvojezičnost.....</i>	16
4.2.7. <i>Ostale vrste dvojezičnosti.....</i>	16
4.3. Polujezičnost.....	16
4.4. Višejezičnost.....	17
5. USVAJANJE MATERINSKOG JEZIKA.....	18
5.1. Prvi jezik.....	18
5.2. Proces usvajanja materinskog jezika.....	18
6. USVAJANJE STRANOG JEZIKA.....	20

6.1.	Strani jezik	20
6.2.	Učenje stranog jezika	20
6.3.	Faze usvajanja stranoga jezika u ranoj i predškolskoj dobi	21
6.3.1.	<i>Tihi period</i>	22
6.3.2.	<i>Faza formulaičkoga govora</i>	22
6.3.3.	<i>Faza strukturalnog i semantičkog pojednostavljivanja</i>	23
7.	RAZVOJ DVOJEZIČNOSTI U RANOJ I PREDŠKOLSKOJ DOBI.....	24
7.1.	Razvoj dvojezičnosti kod djece.....	24
7.2.	Prednosti dvojezičnosti	25
7.3.	Uloga roditelja u razvoju dječje dvojezičnosti.....	27
7.4.	Uloga dječjeg vrtića u razvoju dvojezičnosti	28
8.	ZAKLJUČAK	30
9.	LITERATURA	31

1. UVOD

Jezik je ključno sredstvo za ostvarivanje komunikacije među ljudima jer nam omogućava interakciju i povezivanje s drugima, prijenos informacija te izražavanje misli, osjećaja i potreba. Pritom je izuzetno važno pažljivo i aktivno slušanje, ali i pružanje povratne informacije sugovornicima. Stoga, potrebno je poticati jezični i govorni razvoj kod djece od najranije dobi. Jedan od ključnih čimbenika u tom procesu razvoja govora kod djece je upravo okolina u kojoj dijete odrasta. Ta okolina treba biti poticajna na način da uključuje bogatu verbalnu interakciju, različite jezične materijale, ali i različite govorne modele koristeći pritom i strane jezike uz koje će dijete moći razvijati govor i jezik. U prošlosti se smatralo kako učenje više jezika istovremeno djeci donosi više štete nego koristi iz razloga što na taj način može doći do miješanja jezika pa samim time i ne pravilnog korištenja istog kod djece. Vjerovalo se kako na taj način dijete ne usvoji niti svoj primarni, materinski jezik što bi se smatralo velikim propustom. Međutim, novije teorije dokazuju upravo suprotno te navode kako dvojezičnost uvelike donosi prednosti u različitim spektrima dječjeg razvoja.

Sam pojam bilingvizma ili dvojezičnosti vrlo je složen u svojem definiranju što možemo uvidjeti samim time promatrajući koliko različitih vrsta istog postoje te što se sve ubraja te tko se sve smatra dvojezičnom osobom. No, najjednostavnije dvojezičnost definiramo kao sposobnost pojedinca da razumije i govori dva ili više jezika. U daljnjem radu detaljnije će se prikazati jezični i govorni razvoj djece zajedno sa svojim teorijama i fazama razvoja i komponentama koje su nužne za razvoj istih kod djece. Nadalje, rad donosi određenje dvojezičnosti i njezine različite podjele te definiranje pojmova polujezičnosti i višejezičnosti. Na samome kraju navodi se razvoj dvojezičnosti djece u ranoj i predškolskoj dobi, prednosti koje dvojezičnost kod djece razvija te se ističe uloga roditelja, odgojitelja te dječjih vrtića u tom važnom procesu u kojem su njihova podrška i stvaranje situacija za učenje ključni za razvoj dvojezičnosti kod djece u ranoj i predškolskoj dobi.

2. JEZIČNO – KOMUNIKACIJSKI RAZVOJ DJECE

2.1. Jezik

Najjopćenitije možemo reći kako jezik predstavlja osnovno sredstvo komunikacije među ljudima. Njegova se kompleksnost očituje i potvrđuje u tome kako ga autori različito definiraju. Prema Jelaska (2005) jezik je općeljudski apstraktan sustav sporazumijevanja. Selimović i Karić (2011) definiraju ga kao „skup arbitrarnih i konvencionalnih glasovnih znakova kojima se prenosi neka poruka“. Jezik je u bliskoj vezi s gotovo svim kognitivnim promjenama (Berk, 2007). Slušanje je prvotna jezična djelatnost, nužna za jezični razvoj. Prethodi početku govora, začetak joj se nalazi još u prijerodnome dobu. „Razumijevanje govora prethodi govorenju, pa tako dijete koje usvaja materinski jezik ili odrasla osoba koja uči strani jezik u načelu mora razumjeti riječ ili gramatičku strukturu prije nego što ju upotrijebi“ (Jelaska, 2005). Djeca se trude ovladavati jezikom jer žele ostvariti socijalnu povezanost s drugim ljudima. Odrasle osobe pak na djetetovu prirodnu želju da postane kompetentan sugovornik reagiraju pažljivim slušanjem, razrađivanjem djetetovih izričaja, modeliranjem pravilne upotrebe riječi i poticanjem djece da govore dalje (Berk, 2007). Jezik se poglavito prima slušanjem ili razumijevanjem govora. Sposobnost komunikacije važan je čimbenik za kvalitetu djetetova života. Jezik je dio svih aspekata njegova života, njegove egzistencije, a i izražavanja vlastitih osjećaja i potreba te način za povezivanjem s drugima (Vrsaljko i Paleka, 2018 prema Kenn i Masterson 2004). Broj promjena u razgovoru koje dijete može pratiti i vrijeme tijekom kojeg može zadržati pažnju na određenoj temi rastu s godinama.

Već u dobi od četiri godine djeca se svojim govorom prilagođavaju spolu, dobi, ali i društvenom statusu svog slušatelja. Primjerice, kada uz pomoć lutki glume različite uloge, upotrebljavaju više naredbi kada glume socijalno dominantne i muške uloge, kao što su učiteljica, liječnik i otac. Za razliku od toga, kada glume manje dominantne i ženske uloge, poput učenika, pacijenta i majke, izražavaju se uljudnije i upotrebljavaju više neizravnih zahtjeva (Berk, 2007 prema Anderson 1992). Nevjerovatan napredak u jezičnim sposobnostima kod djece očituje se upravo u periodu od druge do šeste godine (Berk, 2007).

2.2. Komunikacija

Razvoj govora i sposobnosti komunikacije kod djece ključni su, a pritom jezik služi kao sredstvo koje dijete mora naučiti koristiti kako bi se mogao sporazumijeti sa svojom okolinom (Selimović i Karić, 2011). Kroz interakciju s drugima, dijete postaje svjesno svoje individualnosti i upoznaje različite perspektive stvarnosti, što mu pomaže u oblikovanju realističnije slike o sebi i okolini koja ga okružuje. Dijete kroz komunikaciju iskazuje svoje misli i osjećaje, obogaćujući se novim informacijama te se na taj način socijalizira te emocionalno sazrijeva i istražuje svijet. Način na koji dijete komunicira odražava njegove intelektualne sposobnosti, razinu socijalizacije i emocionalne zrelosti. Aktivnost djeteta u komunikaciji izuzetno je važna (Selimović i Karić, 2011).

Iako djeca vrlo rano upotrebljavaju jezik da bi uspostavila komunikaciju s okolinom u namjeri da ukažu na svoje potrebe i potaknu druge na neku aktivnost, kakvoća se komunikacije mijenja kada se u njihovu govoru učestalo počnu pojavljivati pitanja (Velčić i Narančić, 1991). Uloga dječjeg vrtića i odgojitelja ključna je u poticanju djece da razviju sposobnost korištenja svih jezičnih sredstava te se prilagode raznim komunikacijskim situacijama u vrtiću i svakodnevnom životu. Odgojitelji trebaju osigurati uvjete za uspješnu komunikaciju s djecom, s posebnom pažnjom na one koji manje govore, koje je teško razumjeti ili koji mucaju (Selimović i Karić, 2011). Interakcija sa sugovornikom koji je kompetentan, posebno je važna tijekom druge godine života, ali jako bitna i tijekom cijelog perioda ranog djetinjstva. Razmjene s odraslima, u obiteljskom domu ili u dječjem vrtiću, povezane su s općenitim razvojem jezika (Berk, 2007 prema Hart i Risley, 1995.; Helburn, 1995). Kritiziranje obeshrabruje dijete u aktivnom eksperimentiranju jezičnim pravilima, koje doprinosi pojavi novih vještina (Berk, 2007). Djeci je potrebno pružiti suptilne, neizravne povratne informacije o gramatici u međusobnoj komunikaciji koristeći strategiju proširivanja gdje razrađujemo djetetov govor te prepravljamo gdje se preuređuje pogrešan govor u ispravak oblik (Berk, 2007 prema Bohannon i Stanowicz, 1988).

2.3. Teorije jezičnog razvoja

Neke teorije o jezičnome razvoju navode da dijete usvaja gramatičke strukture jezika imitirajući način na koji odrasli u njihovoj okolini govore. Međutim, važno je naglasiti kako se pravila dječjeg jezičnog sustava uglavnom razlikuju od pravila jezičnog sustava odraslih (Vrsaljko i Paleka, 2018). Jezični sustav predstavlja instrument koji dijete koristi kako bi iskazao svoje želje i potrebe u jeziku te pomoću kojeg se taj jezik čini funkcionalnim (Vrsaljko i Paleka, 2018). Gramatika se odnosi na pravila kombiniranja riječi u smislene fraze i rečenice. Djeca koja uče druge jezike iz govora odraslih kojem su izložena usvajaju poredak riječi karakterističan u njihovu jeziku (Berk, 2007 prema Maratsos, 1998).

U psihologiji razlikujemo tri teorije jezičnog razvoja. Pedesetih godina prošlog stoljeća istraživači nisu ozbiljno vjerovali u ideju da sasvim mala djeca mogu odgonetati važna obilježja jezika koji slušaju. Zbog toga su prve dvije teorije o načinu na koji djeca usvajaju jezik predstavljale dva ekstremna gledišta. Prema *biheviorističkoj teoriji*, jezični je razvoj najvećim dijelom rezultat djelovanja okolinskih čimbenika. Drugo, *nativističko* shvaćanje, pretpostavlja da su djeca predisponirana za vladavanje zamršenim pravilima svog jezika (Berk, 2007). Biheviorist B. F. Skinner smatrao je da se jezik, poput svakog drugog ponašanja, stječe operantnim uvjetovanjem. Dok bebe proizvode zvukove, roditelji potkrepljuju one najsličnije riječima osmjesima, zagrljajima ili govorom (Berk, 2007). Neki bihevioristi smatraju kako se u usvajanju složenih jezičnih izraza, kakvi su čitave fraze i rečenice, djeca oslanjaju na imitaciju (Berk, 2007 prema Moerk, 1992). Imitacija se može kombinirati s potkrepljenjem kako bi zajednički poticale jezični govor. Premda potkrepljenje i imitacija utječu na rani jezični razvoj, oni taj razvoj ne mogu u potpunosti objasniti. Najbolje je na njih gledati kao na činitelje koji jezični razvoj podržavaju (Berk, 2007).

Lingvist Noam Chomsky (1957.) utemeljio je *nativističku teoriju* koja govori da su jezične sposobnosti malog djeteta utisnute u strukturu ljudskog mozga. Usredotočujući se na proučavanje gramatike Chomsky je zaključio kako su pravila organizacije rečenica toliko složena da im malo dijete ne može jednostavno otkriti niti im biti izravno podučeno. Umjesto toga, tvrdio je da se sva djeca rađaju s urođenim sredstvom za usvajanje jezika (LAD, eng. language acquisition device) koji sadrži skup pravila zajedničkih svim jezicima. Ovaj sustav

omogućuje djeci da razumiju jezik kojem su izložena i govore u skladu s njegovim pravilima čim usvoje dovoljan broj riječi (Berk, 2007).

Prema *interakcionističkoj teoriji*, urođena sposobnost, snažna želja za interakcijom s drugima te bogata jezična i socijalna okolina združuju se kako bi pomogli djetetu u izgradnji sustava komunikacije (Berk, 2007).

3. GOVORNI RAZVOJ DJECE

3.1. Govor

Govorni razvoj obuhvaća fizičku sposobnost djeteta da proizvede zvukove i riječi te uključuje razvoj artikulacije, intonacije, ritma te razvoj tempa govora. Stoga, možemo reći da se govorni razvoj fokusira na sposobnost djeteta da izrazi svoje misli i osjećaje koristeći verbalne izraze (Jelaska, 2005). “Govor je kompleksna psihička aktivnost čovjeka koja mu omogućuje komunikaciju putem sustava znakova i simbola kako bi priopćio svoja znanja, osjećaje, potrebe i mišljenje drugim ljudima” (Starč i sur., 2004). Ova aktivnost odvija se sistematično i u predvidljivim koracima (Starč i sur., 2004). Prema Jelaska (2005) „govorenje je osnovna jezična proizvodna djelatnost koja se usvaja od najranije dobi i predstavlja jedinu opću djelatnost“.

Osim govorom, jezik se može proizvesti pisanjem (slovnim ili slikovnim), znakovanjem (gestovni jezik ljudi oštećena sluha), dodirivanjem (jezik gluhoslijepih ili kuckanjem, odnosno Morzeovim znakovima) (Jelaska, 2005). Iako je rečeno da razumijevanje govora prethodi govoru, nije uvijek tako ni tijekom jezičnog razvoja, ni u odrasloj dobi kada ljudi uče nove jezike. Obje se sposobnosti mogu istovremeno razvijati, a govorenje može katkada čak prethoditi razumijevanju (Jelaska, 2005).

Dijete u dobi od četiri godine pa do polaska u školu pažljivo sluša kratke priče te odgovara na jednostavna pitanja povezana uz priče gdje pritom čuje, ali i razumije većinu onoga što se kaže, zna prepričati događaj iz priče ili cijelu priču, koristi ispravne rečenice te pritom izgovara ispravno glasove. Također, u toj dobi već vrlo lako uspostavlja komunikaciju s drugom djecom, ali i odraslima (Posokhova 2008). “Govor se uči, a put do pravilnog govora je dug” (Vrsaljko i Paleka, 2018). Dijete polaskom u školu stječe novo jezično iskustvo. Učeći čitanje i pisanje, usvaja nove sintaktičke i morfološke strukture koje rijetko ili gotovo nikada ne koristi u govoru. Također, dijete stječe razumijevanje gramatičkih pravila koja mu pomažu u reguliranju verbalnog izričaja. Oko desete godine, dijete je usvojilo gramatička pravila, sposobno je spajati različite rečenične cjeline, izgovor glasova je postao automatiziran, a naglasak, ritam i intonacija su razvijeni (Selimović, 2011).

Govor usmenog oblika može biti *monolog*, gdje jedna osoba iznosi svoje misli, ideje ili osjećaje bez interakcije s drugih osobama ili *dijalog* koji podrazumijeva interakciju i komunikaciju više osoba. Realizacija govora odvija se putem fonacije, dok se pisani jezik koristi sustavom specifičnih znakova koji predstavljaju glasove, slogove i riječi. Važni uvjeti za razvoj govora uključuju urođene predispozicije, biološku organizaciju djeteta i životne uvjete, uključujući obiteljske faktore. Prema Selimoviću (2011), govor je složen psihički proces koji se sastoji od unutarnjeg govora i vanjskog govora, pri čemu vanjski govor oblikuje unutarnji govor.

3.2. Faze razvoja govora

Da bi dijete moglo izraziti svoje misli govorom, potrebno je da prođe kroz brojne razvojne faze u kojima uči usklađivati pokrete različitih mišićnih skupina i govornih organa, čime se na kraju postiže artikulirani govor (Pihler Brumer, 2023). Kritičko razdoblje za početak govora nalazi se u rasponu od 18 do 24 mjeseci prije rođenja, a razdoblje druge godine pa do puberteta smatra se osjetljivim razdobljem za razvoj govora (Starc i sur., 2004). Ta osjetljivost povezana je sa sazrijevanjem živčanog sustava, posebno strukturalnim promjenama u mozgu, a to su naglo povećanje moždane mase te broja veza između živčanih stanica kao i između određenih regija u mozgu. Važno je da u tom periodu dijete ima adekvatnu stimulaciju jer će samo tako doći do korištenja njegovih urođenih mogućnosti i s time do razvoja govora (Starc i sur., 2004). Prema Pihler Brumer 2023, Kornilov i Omeza govorni su razvoj podijelili u četiri faze, a to su pripremno pretfonemsko razdoblje u prvoj godini života, zatim razdoblje formiranja glasovnog govora koje traje do treće godine te razdoblje bogaćenja govora i vokabulara koje traje do polaska u školu. Četvrta faza razvoja govora odnosi se na razvoj govora u školskom razdoblju. S druge strane, Starc i suradnici 2004, navode kako se razvoj govora može pratiti s aspekta glasovnog, rječničkog, komunikacijskog razvoja te razvoja gramatike i znanja o govoru.

3.2.1. *Pripremno pretfonemsko razdoblje*

U prva dva mjeseca života, dojenče se glasovno izražava krikom, plačem i nekim fiziološkim zvukovima (Starc i sur., 2004). Plač je refleksne prirode i javlja se uslijed promjene okolnosti i temperature. Kada je dijete još u maternici, ne koristi pluća za disanje jer dobiva kisik putem majčine krvi. Nakon rođenja, počinje instinktivno disati zbog potrebe za kisikom. Tijekom tog procesa, automatski udahne, a glotis se refleksno zatvori tijekom udisaja, dok zrak snažno prolazi kroz glotis pri izdisaju, što rezultira vriskom. Taj nastali zvuk je nedefinirani samoglasnik, čiji ton i karakter ovise o položaju jezika i usana. (Pihler Brumer, 2023). “Prvo glasanje je spontano, refleksno i odraz je fiziološkog stanja dojenčeta, odnosno ugone ili neugode“ (Starc i sur, 2023). Iz svakodnevnoga života i prakse znamo kako plač ili vrištanje predstavlja osjećaj nelagode kod djece. Isto tako, bojom glasa možemo prepoznati je li dijete zadovoljno, treba li mu što ili je nezadovoljno. Svi zvukovi koje beba instinktivno proizvodi su nedefinirani, ali podsjećaju na samoglasnike. Zbog toga neki znanstvenici ovaj period nazivaju “*dobom vike*”, dok ga drugi nazivaju “*dobom vokalizacije*” (Pihler Brumer, 2023). Kraj drugog te početak trećeg mjeseca karakterizira period brbljanja. Ovi zvukovi su nenamjerni i refleksni te izražavaju samo zadovoljstvo ili nelagodu. Pri brbljanju beba najčešće proizvodi zvukove koristeći usta i prednji dio jezika (npr. baba, mama) jer su se mišići korišteni u tim zvukovima razvili tijekom sisanja. Iz navedenih spontano nastalih glasova poslije nastaju “*govoreći glasovi*” (Pihler Brumer, 2023).

Drugu polovicu prve godine kod beba obilježava “*pčelinje doba*” tijekom kojeg bebe započinju ponavljati slogove ritmički. Izgovaranje slogova izaziva kod bebe ugodne kinestetičke podražaje, što potiče ponovno ponavljanje. Također, “*eholarija*” se javlja u drugoj polovici prve godine tijekom koje beba počinje oponašati govor odraslih. Ova pojava bitno utječe na kasniji razvoj govora. Krajem prve godine slušna percepcija je dosta dobro razvijena što omogućuje bolje razumijevanje govora (Pihler Brumer, 2023).

3.2.2. *Razdoblje formiranja glasovnog govora*

“Obično razdoblje nakon prve godine života predstavlja proces usvajanja izraza povezanih s najosnovnijim potrebama i emocijama djeteta gdje svaki pojam označava cjelokupnu situaciju” (Pihler Brumer, 2023) Ako je poruka djetetu upućena u odgovarajućem i razumljivom kontekstu, ono će ju razumjeti i pokušati odgovoriti na nju. Pritom je važno dijete motivirati na razgovor uspostavljanjem verbalne komunikacije o zanimljivim temama (Selimović, 2011). Većina djece prvu riječ izgovori između jedanaestog i dvanaestog mjeseca, iako nije rijetkost da se to dogodi i s osam mjeseci. Prvim se riječima smatraju one riječi koje izgovorene u različitim kontekstima imaju značenje. Dijete tada razumije da riječ "tata" označava osobu iz njegove okoline. Djetetov vlastiti govor razvija se temeljem razumijevanja govora, razvijanja vještine, ali i oponašanja govora odraslih osoba. Na samom početku, djetetove prve riječi imaju mnogo značenja. Pa tako im jedna riječ može značiti različite osobe i predmete. Prve riječi obilježavaju misli ili rečenice i nazivaju se *monoremi*, rečenice od jedne riječi. Na kraju prve godine života djeca uglavnom znaju do četiri riječi. U tom period kod djeteta se javlja “*eholalija*” koja uključuje dobru vježbu za uvježbavanje govorne motorike. Dijete sluša i čuje puno različitih riječi, ali pamti samo one koje ga zanimaju. Zatim počinje razdoblje “pravog govora” između 15. i 18. mjeseca života. U ovom razdoblju dijete postupno shvaća da svaka riječ ima određeno značenje, što dovodi do promjene u kvaliteti njegovog govora. Njegovi interesi počinju nadvladavati osjećaje koji dotada prevladavali. Postaje znatiželjno, istražuje svijet oko sebe te otkriva i uči nova imena i riječi. U ovom razdoblju javljaju se pitanja i tvrdoglavost, pa je pravilna edukacija jako bitna. Na prijelazu između druge i treće godine života, dijete sve više usvaja različite jezične strukture i prelazi na flektivni govor koristeći različite oblike riječi kako bi izražavalo složenije misli i ideje. Djetetov govor u ovoj dobi u velikoj je mjeri prilagođen okolnostima. Njegov izgovor je već prilično razvijen za većinu glasova, slogova i riječi. Razvila se slušna percepcija, pa se govor sada brže razvija, iako još uvijek često koristi netočne oblike i agratizme. Pojava novih vrsta riječi i jezičnih oblika uvjetovana je sve većim potrebama djeteta u životu i okolini. U ovom razdoblju, dijete počinje koristiti prošlo i buduće vrijeme, ali još uvijek dolazi do poteškoća prilikom izgovaranja dužih riječi (Pihler Brumer, 2023).

3.2.3. *Razdoblje bogaćenja govora i vokabulara*

U navedenome razdoblju djetetova se rečenica znatno poboljšava. Dijete pravilno koristi prošlo, sadašnje i buduće vrijeme u razgovoru te se vidni pomak očituje u usvajanju deklinacije i konjugacije. Postupno počinje generalizirati predmete sa zajedničkim karakteristikama poput boje, oblika i slično te shvaća da u nekim slučajevima naziv ne pripada samo određenom predmetu, već skupini ili vrsti predmeta. Unutarnji govor uviđa se u dječjoj igri kada dijete glasno razmišlja, odnosno razgovara samo sa sobom te igračkama i životinjama (Pihler Brumer, 2023). Dijete se ne smije sputavati u govoru, već ga treba motivirati i stvarati situacije koje će ga potaknuti na govorno izražavanje (Selimović, 2011). Tijekom dječjeg govora, bitnije je pažnju pridavati sadržaju onoga što je dijete reklo, nego samoj formi. Pritom ne smijemo zaboraviti na slobodu dječjega izražavanja (Selimović, 2011).

Dječji tempo govora dosta je sporiji od govora odraslih te je bitno dijete saslušati sa strpljenjem. Krajem treće pa sve do pete godine dijete često postavlja pitanja koja započinju s riječima *zašto*, *tko* i *kada*. Postavljanjem pitanja dijete razvija svoje logično razmišljanje, poboljšava ispravnost rečenice, ali i sve uspješnije kontrolira i spaja riječi i rečenica u smislen izraze (Pihler Brumer 2023).

Nadalje, u narednom periodu dijete jako voli slušati priče te sukladno tome i samo ih počinje izmišljati ispreplićući realnost i iluziju. Pojavljuje se pasivni rječnik koji se odnosi na skup riječi koje dijete razumije, ali ih ne koristi aktivno u govoru. Važan je dio jezičnog razvoja jer ukazuje na djetevu sposobnost razumijevanja jezika i njegovih struktura, čak i ako te riječi još ne koristi aktivno u svakodnevnoj komunikaciji. Važno je naglasiti da je pasivni rječnik kod djece često znatno veći od aktivnog rječnika, što znači da djeca razumiju mnogo više riječi nego što ih koriste u svom govoru. Dijete proširuje te obogaćuje svoj govor u skladu sa svojim razvojnim fazama (Pihler Brumer, 2023).” Bogaćenje ne znači samo povećanje vokabulara, već i kvalitetu jezičnih oblika svih vrsta riječi”. U djetetovom rječniku se osim imenica, postepeno usvaja i sve veći broj ostalih promjenjivih i nepromjenjivih oblika riječi, posebice glagola, zamjenica i veznika (Pihler Brumer, 2023).

3.2.4. Govor u školskom razdoblju

U ovom razdoblju dijete ima dobar izgovor i gramatički se ispravno služi govorom (Starc i sur., 2004). Do polaska u školu, dijete obično već savladava svakodnevni razgovor i pravilno izgovara riječi. Međutim, škola zahtijeva od djeteta da dodatno razvija svoj izgovor i točno razlikuje i izgovara sve glasove i foneme, jer je to neophodno za razvoj čitanja i pisanja. Učitelj stoga osposobljava dijete za govornu i slušnu analizu i sintezu, kako bi se razvila fonemska i glasovna osjetljivost te slušno razlikovanje glasova našeg jezika (Pihler Brumer, 2023).

Između ostalog, cilj nastave je skrenuti pažnju djeci sa situacijskog govora, koji je prilagođen ili usmjeren prema određenoj situaciji ili kontekstu, prema kontekstualnom govoru, koji se oslanja na same riječi i misaone fraze. Taj oblik govora počinje se javljati pred krajem predškolske dobi. Iako dijete i dalje koristi situacijski govor u specifičnim situacijama kontekstualni govor dolazi u prvi plan, posebno u kada je riječ o pisanju. Za djetetov govorni razvoj od ključne je važnosti govor koji koristi učitelj tijekom svojega podučavanja te jezik kao i pravilno usmjeravanje prema usmenom i pisanom jezičnom izražavanju. Vokabular djeteta izuzetno raste tijekom razdoblja škole. Razdoblje do šeste godine značajan je za razvoj razumijevanja govora i pravilnog izgovora jer se tada živčane i mišićne sposobnosti djeteta najbrže razvijaju. “Ako se to vrijeme propusti, vrlo je teško kasnije razviti dobar govor” (Pihler Brumer, 2023).

4. BILINGVIZAM

4.1. Bilingvizam

Bilingvizam ili dvojezičnost odnosi se na “sposobnost pojedinca, zajednice ili društva da koristi i razumije dva jezika” (Ivanović, 2020). Dvojezičnost nema jednostavne i općeprihvaćene definicije (Jelaska, 2005). Dvojezičnima se uglavnom smatraju oni govornici koji su usvojili dva jezika tako da ih govore gotovo kao izvorni govornici. Dvojezičnim se govornicima katkad smatraju i svi oni koji se služe dvama jezicima u bilo kojem obliku (Jelaska, 2007). Prema minimalističkim definicijama, dvojezičan je onaj govornik koji može formirati cjelovite i razumljive izraze na drugome jeziku (Poropat Jeletić, 2015). Također, dvojezičnim se govornikom smatra i onaj koji posjeduje nešto znanja u vladanju rečeničnom strukturom drugog jezika, koji ima minimalno jezično znanje u jednoj od četiri jezičnih kompetencija drugog jezika, odnosno razumijevanje, usmeno izražavanje, čitanje i pisanje (Vujnović Malivuk i Palmović, 2015 prema Grosjean, 2010).

“Drugi jezik je bilo koji novi jezik kojim osoba ovladava u zajednici gdje se tim jezikom služi” (Jelaska, 2005). Obično se drugim jezikom smatra jezik koji netko usvaja nakon materinskog u prirodnoj sredini ili ga usvaja paralelno s materinskim, ali tek nakon što su usvojene osnove materinskog jezika (Jelaska, 2005). U djetetovom jezičnom razvoju naziv *drugi jezik* odnosi se na drugi jezik kojim je dijete progovorilo (Jelaska, 2005). Do usvajanja novoga jezika može doći ukoliko osoba živi u obitelji koja je dvojezična ili ukoliko se preseli u neku drugu jezičnu sredinu koja se koristi drugim jezikom (Jelaska, 2005). Kad dijete istovremeno usvaja dva jezika, kažemo da je dvojezično. Dvojezično može postati i dijete koje drugi jezik počne učiti nešto kasnije od prvoga (Jelaska, 2007). Neko dijete u Hrvatskoj može biti odgajano u obitelji u kojoj roditelji ne dijele materinski jezik tako da je, primjerice, majka Hrvatica, a otac Britanac, pa su djetetu dvije mogućnosti na raspolaganju, ili počinje usvajati hrvatski i engleski jezik istovremeno jer mu se roditelji stalno obraćaju na svom jeziku ili nakon nekog vremena počinju usvajati jezik onog drugog roditelja (Šamo, 2021). Djeca mogu postati i trojezična ili višejezična ako istovremeno usvajaju tri ili više jezika. No, tada često ne znaju sve jezike na isti način, jer

jednim govore samo s majkom, drugim s ocem i kućnim prijateljima, na trećemu se školuju i govore ga u javnome životu (Jelaska, 2007).

“Dvojezičnost je oduvijek bila prisutna u ljudskoj komunikaciji, a danas se smatra da je više od polovine svjetske populacije dvojezično” (Vujnović Malivuk i Palmović, 2015, prema Grosjean, 2010). Polazeći od pretpostavke kako je gotovo polovina svjetske populacije dvojezična, Poropat Jeletić (2015), prema Grosjean (1982) utvrđuje kako jednojezičnost, suprotno mnogim vjеровanjima, nije antropološka konstanta te da se dvojezičnost treba smatrati normom, umjesto izuzetkom s obzirom na to da je prisutna u brojnim državama svijeta, u svim slojevima društva te u svim dobnim skupinama. Stoga, možemo reći kako dvojezičnost nudi jedinstvenu priliku za razumijevanje strukture određenog jezika (Myers-Scoton, 2007).

Brojni jezici koje danas poznajemo posljedica su društvenih i geografskih izdvajanja naroda. S vremenom se govorne razlike sve više povećavaju i time nastaju različiti dijalekti pa i jezici. Pojedinci postaju dvojezični uslijed različitih razloga, npr. sporazumijevanje s okolinom, uključenost u obrazovni sustav službenoga ili većinskoga jezika, nužnost ovladavanja stranim jezikom kao školskim predmetom kao znakom obrazovanja ili radi sporazumijevanja s ljudima izvan zemlje, radi posla, radi ljepote određenog jezika, radi vjerskih razloga, radi oprimjerenja jezikoslovnih teorija ili jezikoslovnih istraživanja, radi razumijevanja stranih kultura, ovladavanja kognitivnim vještinama itd (Jelaska, 2005). Odrediti dvojezičnost nekog pojedinca nije jednostavno, uključuje razmatranje njegovih sposobnosti i uporabe, tj. uloge koju ima svaki od dvaju jezika (Jelaska, 2005). Nije jednostavno odrediti dvojezičnost nekoga pojedinca ili društvene skupine. To uključuje razmatranje njegovih jezičnih komunikacijskih sposobnosti i uporabe, tj. uloge koju ima svaki od dvaju jezika (Jelaska, 2007). Perspektiva znanosti na bilingvizam mijenja se s novim spoznajama do kojih dolazi u tim znanostima, posebno otkad lingvistika i psihologija temelje svoja otkrića na rezultatima eksperimenata (Vilke, 1990).

4.2. Vrste dvojezičnosti

Zbog različitih obilježja dvojezičnih govornika jezikoslovci su izvršili različite podjele dvojezičnosti (Jelaska, 2005).

4.2.1. Rana i kasna dvojezičnost

Rana i kasna dvojezičnost vrste su dvojezičnosti prema vremenu stjecanja drugog jezika. (Jelaska, 2005). Ističe se da se “rana dvojezičnost postiže u dobi do jedanaeste ili dvanaeste godine, kasna podrazumijeva mladenačku dvojezičnost do sedamnaeste ili osamnaeste, a odrasla dvojezičnost odnosi se na period nakon toga”. Također, istraživanja navode prednost rane dvojezičnosti u usvajanju semantičke i fonološke razine riječi. Ističu kako su dvojezična djeca bolja u odvajanju iste, imaju veću svijest o jeziku i sposobnost razumijevanja jezika te kreativnost, dok odrasli dvojezičari imaju veću potrebu za uporabom rječnika. Suprotno odraslima, nakon početne faze semantički strukturiranog razvoja, djeca razdvajaju jezične sustave i ne miješaju riječi niti sintaksu između dva jezika (Jelaska, 2005).

4.2.2. Simultana i sukcesivna dvojezičnost

Iz perspektive dobi u kojoj dijete ovladava dvama jezicima, razlikujemo istovremenu, tj. simultanu te naknadnu, sukcesivnu dvojezičnost (Poropat Jeletić, 2015). Simultana dvojezičnost označava usvajanje više jezika istovremeno (Myers-Scotton, 2007). Ona je prisutna kod djece koja se rode u obitelji u kojoj svaki roditelj ima različit materinski jezik, pa imaju priliku usvajati oba jezika istovremeno. Neki autori smatraju kako se simultanimu mogu smatrati oni koji drugi jezik počinju usvajati najviše tjedan dana nakon usvajanja materinskog jezika. Opet, drugi autori navode dob od tri godine života kao granicu. “Sukcesivna dvojezičnost vrsta je dvojezičnosti u kojoj se jedan jezik usvaja prije drugoga” (Myers-Scotton, 2007).

4.2.3. Uravnotežena i neuravnotežena dvojezičnost

Prema jezičnim sposobnostima dvojezičnost može biti uravnotežena, kada govornik vlada obama jezicima podjednako i neuravnotežena, kada je jedan jezik nadmoćan i jak, a drugi slabiji. Neuravnotežena se dvojezičnost naziva i nadmoćnom ili dominantnom dvojezičnošću. Važno je znati da se odnos jačeg i slabijeg odnosa može promijeniti (Jelaska, 2005). Moguće je razlikovati

govornike koji su uravnoteženo, balansirano dvojezični od onih dominantno, neuravnoteženo dvojezičnih (Poropat Jeletić, 2015). Uravnotežena dvojezičnost očituje se onda kada je dijete podjednako izloženo dvama jezicima te ih podjednako koristi.

4.2.4. Aktivna i pasivna dvojezičnost

Prema jezičnim djelatnostima dvojezičnost može biti pasivna i aktivna (Jelaska, 2005). Prema stupnju ovladavosti jezicima razlikujemo receptivnu, reproduktivnu i produktivnu dvojezičnost, odnosno aktivnu i pasivnu dvojezičnost u razumijevanju, govoru, čitanju i pisanju na jednom ili oba jezika (Poropat Jeletić, 2015). Aktivna dvojezičnost uključuje razumijevanje i aktivno korištenje drugog, stranog jezika u svakodnevnim situacijama. Za razliku od aktivne, pasivna dvojezičnost javlja se kada osoba razumije drugi jezik, ali ga ne govori te ga ne zna pisati ili ga uopće ne želi koristiti (Myers-Scotton, 2007).

4.2.5. Horizontalna i vertikalna dvojezičnost

Prema jezicima koji su uključeni dvojezičnost može biti vodoravna ili okomita. Najčešće se pod dvojezičnošću smatra vladanje dvama jezicima, dok okomita uključuje dva idioma istog jezika (Jelaska, 2005). Vertikalna dvojezičnost odnosi se na vezu materinskog i stranog jezika. Najčešće ju nalazimo kod iseljenika koji se koriste dvama jezicima, materinskim kod kuće te stranim u radnom okruženju i u društvenoj zajednici. S druge strane, horizontalna dvojezičnost označava odnos dijalekta i standardnog jezika unutar materinskog jezika neke osobe. To znači da osoba koja je dvojezična u horizontalnom smislu te živi u svojoj rodnoj sredini ovisno o okolnostima situacije koristi ili materinski jezik ili dijalekt u svakodnevnom govoru (Myers-Scotton, 2007).

4.2.6. Prestižna ili elitna dvojezičnost

Karakteristična je za članove zajednica koji borave u određenoj sredini privremeno za potrebe studiranja, zaposlenja i koji su u većini slučajeva svojevrijem odabrali dvojezični status kako bi se prilagodili određenim sustavnim i kulturnim postavkama ili koji su se odlučili za dvojezično planiranje u obitelji (Poropat Jeletić, 2015).

4.2.7. Ostale vrste dvojezičnosti

Istovremena i slijedna dvojezičnost vrste su dvojezičnosti s obzirom na dob kada ih dijete usvoji (Jelaska, 2005). Dvojezičnost može biti i znakovna, što znači da se pojedinac služi govorom i znakovanjem na istom jeziku, odnosno govornim i znakovnim jezikom, za razliku od samo govorne koja uključuje dva govorena jezika (Jelaska, 2005). Prema usmjerenosti može biti funkcionalna, obično ako obuhvaća samo jedno jezično područje ili opća. Prema društvenom položaju jezika dvojezičnost može biti uklopljena, što znači da u široj zajednici prisutna je i društvena zajednica koja govori drugim jezikom, kao kod manjinskih i pokrajinskih zajednica. Ako u široj zajednici nema uže zajednice koja govori obiteljskim jezikom, onda je dvojezičnost izdvojena. Razlikovanje dodatne i oduzimajuće dvojezičnosti odnosi se na društveni položaj dvaju jezika. U kontekstu dodatne dvojezičnosti, drugi jezik ne predstavlja prijetnju prvom jer svojoj pojavom ne ugrožava jezični identitet prvoga jezika, posebno kada su oba jezika u društvu podjednaka, npr. hrvatski i talijanski u Istri, dvojezičnost je i kognitivna i društvena prednost. Međutim, kada je drugi jezik priznatiji i više korišten od onog drugog npr. hrvatski u nekim iseljeničkim zemljama, takva je dvojezičnost negativna, oduzima se od identiteta prvog jezika te se naziva oduzimajućom dvojezičnošću (Jelaska 2005).

4.3. Polujezičnost

Polujezičnost možemo opisati kao pojavu tijekom koje se jedan od jezika znatno više koristi pa onaj drugi postaje značajno slabiji. U slučaju polujezičnosti znanje jezika kod dvojezične osobe

mnogo je slabije od znanja jezika jednojezične osobe u oba aspekta jezika, gramatici te vokabularu. “Razlog za polujezičnost nije u jezičnim, nego u društvenim, obrazovnim, političkim i gospodarskim okolnostima koje nepovoljno utječu, pa sam naziv pojedinci smatraju neprikladnim jer bi mogao izazvati pogrešne kootacije” (Jelaska, 2005).

4.4. Višejezičnost

Višejezičnost je vladanje trima ili većim brojem jezika. Prije se nazivom dvojezičnost redovito pokrivalo i znanje većeg broja jezika, bez obzira na broj i na stupanj ovladavosti svakim pojedinim jezikom (Jelaska, 2007). U novije vrijeme, kada se sve više proučava i treći jezik, kada se pokazuju osebnosti ovladavanja trećim jezikom ili sam proces ovladavanja trećim jezikom, čini se razložitijim osobe nazivati višejezičnima ako vladaju trima jezicima, ili bar trojezičnima (Jelaska, 2007). Nazivom višejezičnost želi se naglasiti kako su jezici kojima pojedinac govori međusobno povezani u njegovu umu i djeluju jedni na druge obogaćujući njegove komunikacijske sposobnosti (Jelaska, 2007).

5. USVAJANJE MATERINSKOG JEZIKA

5.1. Prvi jezik

„Prvi jezik koji čovjek u svom životu kao dijete usvaja zove se najčešće materinski jezik“ (Jelaska, 2005). Naziv „materinski jezik“ povijesno gledano proizlazi iz činjenice da su djeca većinom odgajana od strane majki koje su se brinule o njihovim primarnim potrebama, odgajale ih, prenosile znanja i vještine te ih učile jeziku i načinu sporazumijevanja s drugima. Iz toga proizlazi i sam naziv jezika jer se on učio upravo od majke, točnije matere. (Jelaska, 2005 prema Katinić 1971). Materinski jezik naziva se „*jezikom kolijevke*“ jer predstavlja jezik kojeg čovjek usvaja od rođenja te se podudara s jezikom roditelja ili jednoga od roditelja (Bagdasarov, 2017). „Načinom kojim ga majke uče jeziku dijete ni jedan drugi jezik više neće učiti“ (Jelaska, 2005). Nadalje, osim *materinski*, prvi jezik kojeg dijete usvaja u najranijem djetinjstvu i kojim prvo počinje govoriti nosi još i naziv *rodni jezik*. Hrvatski jezik sintagmu „rodni jezik“ određuje kao jezik zajednice u kojoj je netko rođen (Jelaska, 2005). „Društvene promjene i kulturološke razlike u odgajanju djece dovode do sve češćih pojava da majke nisu jedine ni glavne osobe koje odgajaju svoje dijete, stoga neki jezikoslovci odbacuju taj naziv i zamjenjuju ga najčešće nazivom *prvi jezik*“ (Jelaska, 2005).

5.2. Proces usvajanja materinskog jezika

Period između druge i šeste godine života kod djece obilježava izvanredan napredak u jezičnim sposobnostima. Njihov izvanredan jezični razvoj, zajedno s pogreškama koje čine na tom putu, pokazuje kako svojim materinskim jezikom ovladavaju na aktivan način (Berk, 2007). „Razumijevanje poruke prva je faza učenja bilo kojeg jezika i znanje jezika uključuje sposobnost razumijevanja slušanjem neograničenog broja rečenica i iskaza“ (Sekelj, 2011). Proces usvajanja materinskog jezika, obuhvaća najmanje četiri aspekta tog procesa, a to su: usvajanje glasovnog sustava koji počinje s fiziološkim krikom odmah nakon rođenja djeteta, zatim upotreba jezičnih oblika vlastitog jezika, tj. gramatika, sposobnost razumijevanja i priopćavanja značenja, semantika je sposobnost da se upotrebom govora nešto uradi ili postigne, tj. da se

komunicira. Spomenuti aspekti međusobno ovise jedan o drugome, a bitno je reći kako samo učenje materinskog jezika započinje prije nego li dijete uopće počne govoriti. “Ono započinje u trenutku kada novorođeno djeteta i majka uspostave međusobnu vezu koja će biti osnova za komunikaciju sa svijetom i iz koje će proizaći djetetova sposobnost svladavanja glasovnog i gramatičkog sustava jezika, da počne razumijevati svijet koji ga okružuje i da ono kao dio tog svijeta u njemu ostvaruje svoje želje i potrebe” (Vrsaljko i Paleka, 2018). Značajna se uloga u usvajanju materinskoga jezika pripisuje okolini u kojoj se dijete nalazi. Bez obzira kojim jezikom govorili roditelji, djeca govore i razumiju samo onaj jezik ili jezike kojima su izloženi (Vasta, Haith i Miller, 1997).

Skinnerova teorija biheviorizma izvorno se doticala usvajanja materinskoga kao prvog jezičnog sustava. Naime, Skinner zastupa stajalište da dijete uči jezik pomoću uvjetovanih refleksa tako da neki podražaj postiže određeni rezultat što služi kao potkrepljenje (Šamo, 2021). Djeca ne uče jezik samo imitiranjem drugih i ponavljanjem onoga što čuju, već samostalno otkrivaju “skrivena” pravila jezika kojem su izložena. Promatrajući iz pogleda opće gramatike navedeno se odnosi na činjenicu da djeca trebaju naučiti kako se jezik koristi tako da se temelje se na onim načelima koja su im urođena (Šamo, 2021).

6. USVAJANJE STRANOG JEZIKA

6.1. Strani jezik

U školama ili na specijaliziranim tečajevima, strani jezik se uči u zemljama gdje se on ne koristi kao materinji jezik. To znači da se učenje stranog jezika obično odvija u okruženjima koja nisu prirodna, te da polaznici često nemaju redovitu priliku za prakticiranje jezika u različitim situacijama. Često čuju jezik samo od neizvornih govornika i izloženi su mu samo tijekom određenog broja sati dnevno ili tjedno (Jelaska, 2005). Budući da usvajanje stranog jezika obično slijedi nakon usvajanja materinskog jezika, može se zaključiti da materinski jezik ima značajan utjecaj na početne faze učenja stranog jezika. Osoba koja već vlada materinskim jezikom ima prednost jer je upoznata s osnovnim strukturama jezika i načinom na koji jezik funkcionira. Također, već ima određeni vokabular i svjesna je kako koristiti jezik za komunikaciju s drugima. To znanje nije prisutno u početnim fazama usvajanja materinskog jezika (SavilleTroike, 2012).

6.2. Učenje stranog jezika

Kao što je spomenuto i na samome početku, jezik je osnovno sredstvo ljudskoga sporazumijevanja. Preduvjet za kvalitetan razvoj jezičnih sposobnosti te poznavanja stranog jezika jest vještina slušanja te razvoj iste (Sekelj, 2011). Kada govorimo o istraživanju jezičnog i govornog razvoja djece, predškolska se razdoblje ističe kao značajno i temeljno za razvoj vještina, slušanja, govorenja, pisanja i čitanja (Devčić i Fišer, 2023 prema Benc-Štuka, 2010; Šego, 2009). Današnja su djeca od najranije dobi okružena različitim tehnološkim oblicima koji uključuju sadržaje za djecu poput raznih animiranih filmova, televizijskih serija te računalnih igara edukativnih sadržaja koji djeci pružaju mogućnost učenja materinskog, ali i nekog drugog, stranog jezika, proširivanje vokabulara različitim riječima i izrazima kao i usavršavanje komunikacijskih vještina (Devčić i Fišer, 2023). Većina znanstvenika potvrđuje da je plastičnost mozga velikim dijelom zaslužna za lakoću usvajanja stranih jezika u tako ranoj dobi. “Djeca nesvjesno usvajaju jezik dok ga odrasli svjesno uče” (Boras, 2021).

U Hrvatskoj je Mihaljević Djigunović (1998) identificirala tri tipa motivacije za učenje engleskoga jezika, a to su: *uporabno-komunikacijski tip*, koji se odnosi se na primjenu engleskoga jezika u praktične i komunikacijske svrhe, *afektivni tip*, koji uključuje komponente estetskog i emocionalnog karaktera spoznavanja engleskoga jezika te *integrativni tip* koji se odnosi na težnju za uključivanjem, odnosno integracijom u jednu od kulturno društvenih zajednica koje govore engleskim jezikom kao materinskim (Boras, 2021). Okvirno se smatra da je period od rođenja do puberteta idealan za usvajanje stranih jezika, ali da bi dijete trebalo učiti jezike do treće godine jer će na taj način tako najefikasnije usvojiti naglasak izvornog govornika. Zbog veće prilagodljivosti mozga kod djece u usporedbi s odraslima, djeca se smatraju sposobnijima za brže i lakše usvajanje novih informacija, pa je stoga vrlo važno izlagati ih stranom jeziku u najranijoj dobi. (Boras, 2021). Nadalje, Boras (2021) prema Kuppens (2010) navodi kako djeca koja u ranoj dobi gledaju animirane filmove na stranom jeziku uspješnije savladavaju taj jezik jer se izlažu izvornom govoru, što im pomaže bolje razumjeti gramatičke strukture, usavršavati izgovor novih riječi te lakše shvaćati značenje u kontekstu.

U predškolskoj dobi učenje stranog jezika postavlja nekoliko ciljeva: poticanje međukulturalnosti, stjecanje jezičnih vještina bliskih izvornim govornicima, poticanje spoznajnog razvoja, razvijanje pozitivnog stava prema učenju jezika i učenju općenito te visoka motivacija za daljnje usvajanje stranog jezika (Devčić i Fišer, 2023 prema Frković, 2018). Dijete ne samo da uči jezik, već i usvaja znanja o kulturi naroda koji govori taj jezik. Cilj učenja stranog jezika kao međukulturalnog aspekta proizlazi iz Kurikuluma ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja te se ostvaruje kroz dvije dimenzije: razvoj osobnog identiteta i poštovanje različitosti drugih, kao i učenje jezika kroz igru radi poticanja međukulturalnog razumijevanja i komunikacije (Devčić i Fišer, 2023).

6.3. Faze usvajanja stranoga jezika u ranoj i predškolskoj dobi

Usvajanje stranoga jezika kod djece podrazumijeva stvaranje ugodne atmosfere za učenje gdje se jezik može učiti spontano, kroz igru, na zabavan, prilagođen i djeci zanimljiv način i gdje naglasak nije stavljen samo na frontalni oblik poučavanja. Autorica Sekelj (2011) navodi tzv.

prirodni pristup kao metodu poučavanja koja pridaje važnost govornim komponentama slušanja i razvijanja vokabulara, a ne točnim gramatičkim strukturama.

Mnoga istraživanja razlikuju dvije faze usvajanja jezika kod dvojezične djece (Vujnović Malivuk i Palmović, 2015 prema Fierro-Cobas i Chan, 2001). Prva faza odnosi se na neodređen jednojezični sustav koji uključuje elemente oba jezika, dok tek u drugoj fazi oba jezika počinju funkcionirati kao odvojeni sustavi. Obje faze uključuju iste procese razvoja, samo što se kod dvojezičara oni odvijaju u dvama jezicima (Vujnović Malivuk i Palmović, 2015). Dugo se vremena vjerovalo da dvojezičnost kod djece ima negativan utjecaj te da istovremeno učenje dva jezika može rezultirati sporijem razvoju te nepotrebno opteretiti dijete (Vujnović Malivuk i Palmović, 2015 prema Hakuta, 1986). Devčić i Fišer (2023) prema Ellis (1994) navode nekoliko faza učenja stranoga jezika u ranoj i predškolskoj dobi, a to su: tihi period (eng. silent period), formulaički govor (eng. formulaic speech) te strukturno i semantičko pojednostavljenje (eng. structural and semantic simplification).

6.3.1. Tihi period

Prema Ellisu (1994), faza tihog perioda najčešće može trajati do šest mjeseci, međutim ako dijete nije redovno izloženo stranome jeziku tihi period može potrajati još neko vrijeme (Devčić i Fišer, 2023). Strani jezik dijete uči na isti način kao i materinski, kroz slušanje govora u svojoj okolini te kroz interakciju sa svojim bližnjima ono ga upoznaje i pamti. Nadalje, Ellis (1994) navodi kako dijete može biti u doticaju sa stranim jezikom neko vrijeme, a da ne izgovori niti jednu riječ. To vrijeme šutnje tumači kao razdoblje u kojem dijete istražuje jezik kojemu je izloženo, razvija samopouzdanje za upotrebu tog jezika te koristi svoj unutarnji, vlastiti govor kojim se priprema za početak govorenja (Devčić i Fišer, 2023).

6.3.2. Faza formulaičkoga govora

Druga faza, faza formulaičkoga govora, podrazumijeva učenje fraza koje su djetetu jednostavne te koje mu pomažu u ostvarenju interakcije s drugom djecom. Pritom se prevelika važnost ne pridaje gramatičkoj točnosti slaganja rečenica, već samom stvaranju međusobne komunikacije.

Te jednostavne strukture govora uglavnom se vezuju uz svakodnevni život, pritom razvijajući pozitivan stav kod djeteta o stranome jeziku, samim time stvarajući osjećaj sigurnosti tijekom upotrebe i sporazumijevanja jezikom koji još uvijek ne poznaje dovoljno. Najčešći primjeri u primjeni formulaičkog govora su nekakve uobičajene, svakodnevne izjave usvojene u cjelini ili kao uobičajeni pozdravi (Devčić i Fišer, 2023 prema Elis, 1994).

6.3.3. Faza strukturalnog i semantičkog pojednostavljivanja

Faza strukturalnog i semantičkog pojednostavljivanja podrazumijeva upotrebu jednostavnih riječi bez gramatičke povezanosti i konteksta kao npr. “Lijep dan”. Dijete u ovoj fazi još uvijek nije usvojio te ne poznaje jezične strukture kao niti veznike i pomoćne glagole pa ih ne koristi u svom govoru (Devčić i Fišer, 2023 prema Elis, 1994). U ovoj fazi usvajanja stranog jezika da bi se potaknuo razgovor s djecom preporučava se postavljanje zatvorenih pitanja te pitanja s dvama odgovorima kako bi se djeci olakšalo odgovaranje na iste (Devčić i Fišer, 2023 prema Haynes, 2021).

7. RAZVOJ DVOJEZIČNOSTI U RANOJ I PREDŠKOLSKOJ DOBI

7.1. Razvoj dvojezičnosti kod djece

Dvojezičnost se najčešće razvija u ranom djetinjstvu kao posljedica kulturoloških ili socijalnih čimbenika (Ivanović, 2020). Dijete se najintenzivnije razvija u prve tri godine života i upravo u tom razdoblju dolazi do ubrzanog razvoja govora i jezika. Važno je ne propustiti to najpovoljnije razdoblje za učenje jezika kod djece. Period ranog djetinjstva između ostalog, karakterizira plastičnost mozga koji podrazumijeva sposobnost mozga da se aktivno mijenja, prilagođava i razvija kako bi se učilo i usvajale nove vještine, znanja i iskustva. Plastičnost mozga kod djece zaslužna je i za učenje jezika jer omogućava lakše usvajanje novih jezika, ali i raspoznavanje fonoloških razlika među jezicima koje je niti odrasli često puta ne znaju razlikovati (Ivanović, 2020). Jako je važno djetetu pružiti okruženje u kojem će ono moći upijati različite zvukove i glasove te razvijati govor i jezik. Ako dijete nema dovoljno poticaja, njegov jezični razvoj bit će sporiji (Starc, 2023). Sposobnost raspoznavanja jezika kod djece mlađe dobi temelji se na pokretima ustiju, značajnijoj prilagodljivosti pažnje, efikasnijim pamćenjem te kontroli reakcije (Ivanović, 2020). Osnova materinskog jezika usvojena je do treće godine i uključuje fond riječi koji dijete izgovara te kombinira i slaže u rečenice pritom se koristeći sintaktičkim i morfološkim pravilima (Mesec, 2010). Najefikasnije usvajanje jezika događa se u interakciji s okolinom, bilo da je riječ o materinskom ili o stranom jeziku (Kralj, 2022).

Dvojezične govornike možemo povezati s specifičnom promjenom u kognitivnoj obradi pri kojoj se manje koristi prednji dio tijela, odnosno anteriorne regije, a više stražnji dio tijela, posteriorne regije. Takav način kognitivne obrade pridonosi boljim kognitivnim funkcijama kod dvojezičnih osoba (Ivanović, 2020). Dijete nesvjesno automatizira sastavnice stranoga jezika i stječe govornu sposobnost koja ga ga dovodi do izgovora približnom izgovoru prirodnog govornika (Ivanović, 2020). Usvajanje je uglavnom završeno u dobi od tri ili četiri godine što donekle ovisi o složenosti gramatičkih elemenata u jeziku. Sva djeca usvajaju razlike bez napora, odnosno to rade bez otvorenih uputa, bez obzira koliko roditelji misle da je njihovo podučavanje uključeno u priču o uspjehu. Djeca usvajaju jezik u kojoj god varijanti jezika bili izloženi (Myers – Scotton, 2007). Rano učenje stranoga jezika doprinosi razvoju općeg intelektualnog, socijalnog i emocionalnog rasta. Pokazalo se da učenje stranih jezika ima pozitivan učinak na integrirani

razvoj. Znamo da svaki put kada naučimo nešto novo, povećava se kapacitet našeg mozga. Stoga je rano učenje stranih jezika još više preporučeno (Kralj, 2022). U ranom učenju stranih jezika kratkoročni ciljevi su zanemarivi jer djeca brzo zaboravljaju riječi i teško da će ih se dugo sjećati, pa su dugoročni ciljevi važniji. Bitno je kod djeteta od početka razvijati osjećaj za jezik. Djeca do desete godine vrlo su spontana i entuzijastična te uče strani jezik uz snažnu mimiku i geste pri čemu prevladava imitacijsko učenje, s naglaskom na govoru i izgovoru (Kralj, 2022). Važno je na koji način se dijete prvi put susreće sa stranim jezikom i kako ga doživljava. Ako im se jezik prezentira lutkama i igrom, svakako se ne moramo bojati da će dijete zamjeniti jezike, ali možemo biti sigurni da će uživati i steći barem neka pozitivna iskustva koja će nositi sa sobom te će mu u budućnosti biti puno lakše prihvatiti nove jezike (Kralj, 2022). Pritom djeca nesvjesno usvajaju nove glasove koji su im potrebni prilikom govora na stranom jeziku i, naravno, razumijevanja stranog jezika. U predškolskom razdoblju dijete će brže i bez većih poteškoća naučiti pojmove na stranom jeziku onih sadržaja koji su mu tada zanimljivi poput životinja, boja ili junaka iz bajki. Učenje jezika ima važan utjecaj na socijalne vještine djeteta jer podrazumijeva usvajanje potrebnih kulturnih i društvenih obrazaca ponašanja kao i promjenu percepcije o sebi. (Kralj, 2022).

7.2. Prednosti dvojezičnosti

Do 1960-ih godina stav prema dvojezičnosti bio je negativan te se smatralo da dvojezičnost loše utječe na pojedinca, u spektru intelektualnog razvoja. Međutim, istraživanjem dvojezičnosti te razvojem političkih pokreta u SAD-u došlo je do promjena stavova te uvjerenja u pogledu dvojezičnosti (Bradarić-Jončić, Kolarić, 2011). Utvrđeno je da dvojezične osobe imaju bolju sposobnost povezivanja te upravljanja područjima mozga, kao i bolju sposobnost prilagodbe zadacima. Također, prednosti dvojezičnosti očituju se u raznim kognitivnim izazovima i zadacima, pogotovo u onima koji uključuju rad i korištenje izvršnih funkcija. Dvojezičari pokazuju i bolje rezultate u kontroli i fleksibilnosti pažnje, pamćenju, promjeni zadataka te detekciji pogreške (Ivanović, 2020). Močinić (2011) navodi kako dvojezično obrazovanje ovisi o mnogobrojnim čimbenicima pa se tako izdvajaju načini podučavanja jezika, motivi samoga podučavanja, učitelji te njihovi učenici, zatim metode poučavanja te općenito stav društva prema

dvojezičnosti. Iako su dvojezična djeca manje izložena svakom od dvaju jezika, istraživanja jezičnog razvoja djece pokazala su da postoji dosta sličnosti u ključnim aspektima razvoja jezika kod djece koja su odrasla u dvojezičnim okruženjima te djece koja su odrasla u jednojezičnim okruženjima (Bradarić-Jončić i Kolarić, 2011). Spomenuto je vidljivo u pojavi kanoničnoga brbljanja, fazi u razvoju govora kod beba u trenutku kada bebe počinju proizvoditi nizove ponavljajućih slogova, primjerice „ba-ba-ba”. Osim kod pojave kanoničnoga pjevanja, približan jezični razvoj očituje se i pri pojavi prve riječi (Bradarić-Jončić i Kolarić, 2011 prema Nicoladis i Genesee, 1997), ukupnom bogaćenju rječnika (Bradarić-Jončić i Kolarić, 2011 prema Pearson i sur., 1997), te distribuciji leksičkih kategorija, npr. imenica i glagola (Bradarić-Jončić i Kolarić, 2011, prema Nicoladis, 2001). Nadalje, poznato nam je da dvojezična djeca imaju uži te ograničen opseg vokabulara u svakom od jezika koje govore, a raspon njihova vokabulara možemo usporediti s vokabularom kojime raspolažu jednojezična djeca. Razlike u opsegu rječnika u svakom od jezika uglavnom se pripisuju razlikama u redovitosti korištenja istog te kontekstu izloženosti. Drugim riječima, koliko često se jezik koristi i u kojim situacijama može značajno utjecati na bogatstvo vokabulara koji je govornik u stanju koristiti (Bradarić-Jončić i Kolarić, 2011 prema Pearson i sur., 1997). Bradarić-Jončić i Kolarić, 2011 prema Markman, Wasow i Hansen, 2003, navode kao jednu od osnovnih razlika među jednojezičnom i dvojezičnom djecom način na koji djeca povezuju riječi s pojmovima. Jednojezična djeca nove riječi usvajaju po principu međusobne isključivosti. Drugim riječima, nove se riječi trebaju odnositi na nove pojmove. Odnosno, djeca koja govore samo jedan jezik pretpostavljaju da svaka nova riječ koju čuju odgovara nekom novome pojmu kojeg još ne znaju ili do tada nisu poznavali. Kao primjer navode se riječi “mačka” i “pas” gdje svaka od ovih riječi predstavlja neku drugu životinju. Kod dvojezične djece prisutni su tzv. *prijevodni ekvivalenti*, koji se odnose na postojanje dviju riječi u dvama jezicima. Drugim riječima, ta djeca znaju dvije različite riječi za isti pojam, po jednu riječ u svakom jeziku čime se dokazuje da ta djeca usvajaju dva jezika, a ne samo jedan. Na primjer, djeca koja koriste dva jezika znat će da riječ “pas” na hrvatskom ima isto značenje kao i riječ “dog” na engleskom.

Nadalje, dvojezičnost donosi brojne kulturalne, komunikacijske te kognitivne prednosti (Bradarić-Jončić, Kolarić, 2011, prema Knight i Swanwick, 2002). *Kulturalne prednosti* očituju se u stjecanju i prikupljanju iskustva dviju kultura koje se manjim ili većim dijelom razlikuju.

Usvajanjem jezika pojedinac usvaja i kulturu naroda koji se tim jezikom koristi te na taj način obogaćuju oba aspekta svog razvoja kao pojedinca, a to su osobni i društveni razvoj. Stoga, možemo reći kako upravo poznavanje jezika predstavlja temelj za upoznavanje drugih kultura (Bradarić – Jončić, 2011). Kao prednost može se navesti dublje razumijevanje drugih kulturnih tradicija, običaja i društvenih normi te može rezultirati većom empatijom i tolerancijom prema ljudima različitih kulturnih sredina. Dvojezičnost pridonosi širem spektru kulturnih sadržaja, literaturi i medijima što dovodi i do *komunikacijskih prednosti*. Govorenje dvaju jezika može pomoći pojedincima održati vezu s vlastitom kulturnom baštinom i identitetom, posebno u slučajevima kada je jedan jezik dominantan u obitelji ili zajednici. Nadalje, važno je spomenuti odsutnost jezične barijere i olakšanu komunikaciju u višekulturnim društvima kao i “otvorena vrata” za razne profesionalne mogućnosti. Istraživanja su pokazala da dvojezičnost pozitivno utječe na kognitivni razvoj kada se oba jezika poštuju i podržavaju u obrazovnom i društvenom kontekstu. Drugim riječima, dualno jezično okruženje koje ravnopravno vrednuje oba jezika može značajno unaprijediti mentalne sposobnosti. Najistaknutija *kognitivna prednost* u slučaju dvojezičnosti je razvijanje metajezične svjesnosti, odnosno sposobnost pojedinca da se bavi formom jezika bez obzira na sadržaj poruke (Bradarić – Jončić, 2011). Dvojezičnost može poboljšati kognitivne sposobnosti, tj. vještine za bolju prilagodbu različitim kulturnim okruženjima poput sposobnosti rješavanja problema, kreativnosti ili *multitaskinga*.

7.3. Uloga roditelja u razvoju dječje dvojezičnosti

Uloga roditelja u razvoju dječje dvojezičnosti je ključna jer njihova podrška, strategije i svakodnevne interakcije značajno utječu na usvajanje i razvoj oba jezika kod djeteta. To je aktivan proces koji zahtjeva promišljenu, ali i aktivnu roditeljsku ulogu. Bilo bi poželjno djecu podjednako izlagati obama jezicima od njihova rođenja i to u svakodnevnim situacijama. Prilikom učenja jezika bitno je djetetu pružiti podršku u obliku ohrabrenja ili pohvale te mu dati do znanja da je u redu miješati jezike i da ne posustane ukoliko mu se to dogodi. Na taj način kod djeteta ćemo povećati motivaciju ali i samopouzdanje. Pružanje različitih materijala i sadržaja djetetu na oba jezika koje mu roditelji govore olakšat će mu prirodno učenje u igri, ali i jednaku izloženost i mogućnost korištenja jezika. Nadalje, potrebna je komunikacija s

roditeljima, ali i ostalim članovima obitelji na danom jeziku te prilagođavaju metoda učenja jezika prema djetetovim interesima i sposobnostima. Primjer redovitog čitanja priča na oba jezika pomaže u jezičnome razvoju, ali i bogaćenju vokabulara istoga. Također, uključivanje kulturnih aspekata povezanih s oba jezika, kao što su kuhanje tradicionalnih jela, gledanje filmova ili slušanje glazbe, dakako može doprinjeti razvoju dvojezičnosti kod djece.

7.4. Uloga dječjeg vrtića u razvoju dvojezičnosti

Jezik predstavlja živi organizam koji je podložan promjenama te kojeg je potrebno stalno usavršavati u njegovom poučavanju. Neophodno je da odgojitelj bude primjeren, kvalitetan i uzoran govorni model poučavanja jezika kod djece (Ivanović, 2020). Odgojitelji te općenito dječji vrtići igraju ključnu ulogu u razvoju dvojezičnosti kod djece. Potvrđeno je kako rano djetinjstvo predstavlja kritično razdoblje za jezični razvoj, a učenje dvaju jezika u tom periodu može imati brojne kognitivne, socijalne i kulturne prednosti. Odgojno-obrazovne ustanove pružaju djeci priliku da započnu učenje drugog jezika u ranoj dobi, kada je mozak najotvoreniji i najosjetljiviji za usvajanje jezika. Odgojitelji trebaju stvoriti bogato jezično okruženje za djecu koristeći oba jezika u svakodnevnim aktivnostima te sukladno navedenom pripremiti odgovarajuće poticaje za djecu. Tako uređen prostor omogućuje djeci da prirodno i intuitivno usvoje oba jezika. Svako dijete je jedinstveno i ima različite stilove učenja. Odgojitelji mogu prilagoditi metode poučavanja kako bi zadovoljili individualne potrebe djece, koristeći različite strategije za poticanje učenja oba jezika. Pozitivno okruženje u kojem se oba jezika uvažavaju te podržavaju olakšavaju djeci razvijanje pozitivnih stavova prema dvojezičnosti. Odgojitelji bi trebali poticati djecu da koriste oba jezika, ali im i pružiti podršku kada se suoče s izazovima. Također, suradnja s roditeljima ključan je čimbenik za uspješan razvoj dvojezičnosti u ranoj dobi. Odgojitelji mogu informirati roditelje o prednostima dvojezičnosti i savjetovati ih kako mogu kod kuće podržati jezični razvoj svoje djece. Učenjem jezika djecu možemo upoznati s različitim kulturama što može pomoći u razvoju kulturne osviještenosti i tolerancije. Nadalje, izuzetno je važno da djeca zadrže i razvijaju svoj materinski jezik dok uče novi jezik. Odgojitelji mogu osigurati da se materinski jezik ne zapostavlja i da djeca razvijaju vještine na oba jezicima. Možemo reći kako dječji vrtići i odgojitelji imaju jako važnu ulogu u promicanju i

podržavanju dvojezičnosti kod djece. Stvaranjem podržavajućeg i obogaćujućeg jezičnog okruženja, prilagođavanjem individualnim potrebama djece, suradnjom s roditeljima i promicanjem kulturne osviještenosti mogu značajno doprinijeti uspješnom razvoju dvojezičnosti.

8. ZAKLJUČAK

Dvojezičnost se u ranoj i predškolskoj dobi najčešće razvija zbog socijalnih i kulturnih čimbenika. Tijekom ranoga djetinjstva djeca, uglavnom nesvjesno, najbolje i najbrže upijaju znanje, a prve tri godine života ključne su za razvoj govora i jezika. Zato je jako bitno te rane godine djetetova života iskoristiti za učenje jezika. Usvajanje jezika uglavnom se završava oko četvrte godine gdje djeca bez napora usvajaju jezične razlike. Nužno je stvarati okruženje koje je poticajno kako bi se djetetov jezik i govor kvalitetno i pravilno razvijali. Nedostatak kvalitetnih poticaja može rezultirati usporenom jezičnom i govornom razvoju.

Iako dvojezičnost često puta nudi manji vokabular u svakom jeziku, ona doprinosi ukupnom bogatstvu riječ oba jezika. Izlaganje djece dvama jezicima još u ranom djetinjstvu pokazuje mnoge kulturalne i komunikacijske prednosti poput boljeg razumijevanja kulturnih tradicija, tolerancije i profesionalnih mogućnosti. Iznimna se prednost očituje u kognitivnim funkcijama koje uključuju bolju kontrolu reakcije, fleksibilnost, pažnju, ali i bolje pamćenje.

Uloga roditelja i odgojitelja ključna je u razvoju dvojezičnosti. Roditelji trebaju dijete poticati na učenje jezika te im osigurati poticajno okruženje i odgovarajuće materijale i poticaje za isto. Trebaju im biti odgovarajući govorni modeli koji će poticati međusobnu komunikaciju s djecom, učiti ih ljepotama jezika te im biti podrška u usvajanju istoga. Uloga odgojitelja i dječjih vrtića jest prilagoditi se dječjim potrebama pri stvaranju odgovarajućeg poticajnog okruženja koje djecu potiče na usvajanje jezika.

9. LITERATURA

1. Bagdasarov, A. (2017). Je li materinski jezik isto što i standardni? *Jezik*, 64(5), 196-197. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/190982>
2. Berk, L.E. (2007). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Zagreb: Naklada Slap.
3. Boras, M. (2021). Usvajanje stranih jezika u ranoj, predškolskoj i školskoj dobi. *Bjelovarski učitelj*, 26(1-3), 87-92. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/272579>
4. Bradarić-Jončić, S., & Kolarić, B. (2012). Dvojezično obrazovanje gluhe djece. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 48(1), 104-116. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/79043>
5. Devčić, M., & Fišer, Z. (2023). Uloga multimedije i učenje stranoga jezika u ranoj i predškolskoj dobi. *Marsonia: časopis za društvena i humanistička istraživanja*, 2(1), 115-121. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/301440>
6. Ivanović, B. (2020). Dvojezičnost i kognitivno funkcioniranje. *Psychē*, 3(1), 26-35. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/267809>
7. Jelaska, Z. (2005). *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
8. Jelaska, Z. i sur. (2007). Višejezičnost, Vrste dvojezičnosti, Dvojezičnost. u: L. Cvikić (ur.) *Drugi jezik hrvatski: poučavanje hrvatskoga kao nematerinskoga jezika u predškoli i školi s posebnim osvrtom na poučavanje govornika bajaškoga romskoga*; Priručnik s radnim listovima. Zagreb: Profil International, str. 26. – 39.
9. Kralj, J. (2022). Učenje jezika kod male djece. *Varaždinski učitelj*, 5(9), 61-65. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/271806>
10. Mesec i sur. (2010). *Kako dijete govori?* Zagreb: Planet Zoe.
11. Močinić, A. (2011). Dvojezični odgoj. *Metodički obzori*, 6(2011)3(13), 175-182. <https://doi.org/10.32728/mo.06.3.2011.11>
12. Myers-Scotton, C. (2007). *Multiple Voices: An Introduction to Bilingualism*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
13. Pihler Brumen, N. (2023). FAZE RAZVOJA GOVORA. *Varaždinski učitelj*, 6(12), 426-430. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/303608>

14. Poropat Jeletić, N. (2015). Jezični pleter – ogledi iz obiteljskoga planiranja dvojezičnosti. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
15. Saville-Troike, M. (2012). *Introducing Second Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
16. Sekelj, A. (2011). Usvajanje vokabulara engleskog jezika kao stranog jezika u ranoj školskoj dobi. *Tabula*, 9, 200-211. <https://doi.org/10.32728/tab.09.2011.15>
17. Selimović, H., & Karić, E. (2011). Učenje djece predškolske dobi. *Metodički obzori*, 6(11), 145-160. <https://hrcak.srce.hr/file/106032>
18. Starc, I. (2023). Aktivnosti za poticanje govora kod djece do 4 godine. *Varaždinski učitelj*, 6(12), 201-206. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/303062>
19. Starc, I. i sur. (2004). *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
20. Velčić, V., & Narančić Kovač, S. (1991). Pitanja trogodišnjeg dvojezičnog djeteta. *Strani jezici: časopis za primijenjenu lingvistiku*, 20(3), 173-189.
21. Vilke, M. (1990). Bilingvizam kod djece. *Strani jezici: časopis za primijenjenu lingvistiku*, 20(3).
22. Vrsaljko, S., & Paleka, P. (2018). Pregled ranoga govorno-jezičnoga razvoja. *Magistra Iadertina*, 13(1), 139-159. <https://hrcak.srce.hr/file/317959>
23. Vujnović Malivuk, K., & Palmović, M. (2015). Dvojezično usvajanje jezika: povezanost s jezičnim teškoćama i nejezičnim sposobnostima. *Logopedija*, 5(1), 20-24. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/140211>